

KRZYSZTOF MIGOŃ

Bibliologia – nauka o kulturze książki

Termin 'bibliologia' – oznaczający naukową refleksję nad książką, upowszechnił się na przełomie XVIII i XIX w. Był wtedy ukoronowaniem długiej drogi, jaką przez stulecia przeszli badacze książek, zwłaszcza bibliografowie i bibliotekarze, i ci wszyscy, którzy świat książek tworzyli, porządkowali i opisywali. Pojawienie się tego nowego terminu, a w konsekwencji i nowej dyscypliny naukowej nazwą tą oznaczonej, nie było wówczas przypadkowe. Nagromadzona wiedza szczegółowa o pismach i materiałach piśmiennych, o rękopisach i drukach, o drukarzach i drukarniach, o zasadach klasyfikacji piśmiennictwa, o funkcjonowaniu bibliotek itd., wymagała bowiem usystematyzowania, wyraźniejszego aniżeli dotąd określenia granic i sposobów poznawania książki, objaśnienia podstawowych kategorii badawczych tej nowej nauki.

Problematykę i charakter przyszej bibliologii wywodzi się najczęściej z teorii i praktyki bibliograficznej i z badań nad historią książki, a niemałe znaczenie w jej rozwoju miała też myśl filozoficzna i teologiczna, dorobek nauk o literaturze, języku, sztuce, doświadczenia zajmujących się książką profesjonalistów i amatorów (Żbikowska-Migoń, 1989). Uznawany za jednego z pionierów bibliologii francuski bibliotekarz i bibliograf Gabriel Peignot (1767-1849) zajął jasne stanowisko w sprawie potrzeby takiej nowej nauki, pisząc w 1802 r. w swoim *Dictionnaire raisonné de bibliologie* „je veux parler de la bibliologie” i uważając ją za szczególną *scientia scientiarum*, uniwersalną naukę nad naukami, mającą wprawdzie swoje własne pole badawcze, ale niezbędną dla uprawiających także każdą inną naukę.

Porządkująca wypowiedź Peignota zapoczątkowała w światowym piśmiennictwie księgoznawczym, trwającą ze zmiennym natężeniem do dzisiaj, dyskusję nad centralnymi pojęciami bibliologii, nad jej terminologią, przedmiotem, potencjałem i potrzebą, miejscem w świecie nauki. Obok niewątpliwych jej osiągnięć potwierdzonych i wynikami ściśle naukowymi, i praktycznymi zastosowaniami, status bibliologii w różnych krajach i środowiskach jest rozmaity, często daleki nie tylko od pożądanego ideału, ale i od elementarnego uznania jej poznawczych walorów. Objaśnić to można wieloma przyczynami. Książką jako zjawiskiem, zbiorami książek, światowym dziedzictwem i uniwersum książek interesują się z różnych powodów i na różne sposoby liczne nauki huma-

nistyczne i społeczne. Jako nośnik i narzędzie kultury w dziejach, jako obiekt historii kultury, książka stała się najpierw przedmiotem badań w naukach historycznych, toteż liczni historycy ciągle nie widzą potrzeby autonomizacji problematyki księgoznawczej w postaci odrębnej dyscypliny – bibliologii. Podobnie ci teoretycy i historycy literatury, którzy podejmują ważne kwestie związane z książkową postacią dzieł literackich, uważają, że jest to immanentny składnik literaturoznawstwa i że to wystarcza, a upieranie się przy bibliologii jest niepotrzebnym tworzeniem nowych bytów. Różne zagadnienia księgoznawcze, szczególnie odbioru i recepcji książki, znajdują się w kręgu zainteresowań psychologii, pedagogiki i socjologii, a także wielu innych nauk.

Z powyższego wydobyć można już pierwszy wniosek tłumaczący sytuację bibliologii: centralny obiekt jej badań – książka jest jednocześnie przedmiotem zainteresowania innych nauk, co w konsekwencji w znacznym stopniu wpływa na postrzeganie i status tej dyscypliny. Sprawę zaś trzeba by postawić tak: dla wiedzy o książce bibliologia jest, i powinna być, dyscypliną centralną, w podobnym znaczeniu jak dla wiedzy o języku dyscypliną taką jest językoznawstwo, dla wiedzy o teatrze – teatrologia, religii – religioznawstwo itd. Nie ma zatem niczego niepokojącego w sytuacji, że bibliologia jest tylko jedną z nauk zajmujących się książką. Jest natomiast dyscypliną mającą szczególny charakter i obowiązki. W ramach żadnej innej nauki bowiem fenomen książki nie jest przedmiotem integralnej analizy; wszędzie, poza bibliologią, zagadnienia księgoznawcze są składnikami innych systemów pojęciowych, o rozwiązywanie innych, nie „bibliocentrycznych” problemów chodzi. Nieuznanie potrzeby bibliologii jako dyscypliny opisującej zjawisko książki można by porównać do (wyobraźalnej) „parcelacji” etnologii i skutków takiego zabiegu: ludową literaturą miałyby zajmować się wyłącznie literaturoznawstwo, muzyką – muzykologia, sztuką – teoria i historia sztuki itd., a przez to tracilibyśmy szanse całościowego ujmowania kultury ludowej i poznawania praw jej rozwoju i funkcjonowania (Migoń, 1982).

Studia nad książką stały się także, zwłaszcza od początków wieku XIX, składnikiem nowo kształtującej się nauki i dyscypliny uniwersyteckiej – bibliotekoznawstwa (*Bibliothekswissenschaft, library science*). Zagadnienia uważane dzisiaj za typowo bibliologiczne – wiedza o dawnej książce, o drukarstwie i księgarstwie, o procesach czytelnicych itd. znalazły się w ramach bibliotekoznawstwa i do dzisiaj w różnych kręgach kulturowych i językowych oba te obszary postrzegane są łącznie, czasem pod postacią złożonych terminów ‘nauka o książce i bibliotece’ albo ‘księgo- i bibliotekoznawstwo’ (*Buch- und Bibliothekswissenschaft, book and library science* itp.), ale częściej tylko pod nazwą bibliotekoznawstwo. Uprawianie badań bibliologicznych w ścisłym powiązaniu z bibliotekoznawczymi było i jest zrozumiałe: bibliotekarz musi znać świat książek, ich właściwości i potencjał, głównie za pomocą książek biblioteka pełni swoją misję, dla badacza książki biblioteka jest naturalnym warsztatem pracy. Toteż dorobek świato-

wego bibliotekoznawstwa w zakresie badań bibliologicznych jest olbrzymi (Migoń, 1979, s. 18-27; 1984, s. 38-57). Uwagę zwraca szczególnie piśmiennictwo dotyczące historii bibliotek należące zarówno do bibliotekoznawstwa, jak i do bibliologii (np. *library history* w Wielkiej Brytanii i USA, *Bibliotheksgeschichte* w Niemczech). Na gruncie historii bibliotek pojawił się też problem dawnego czytelnika (właściciela, użytkownika) książek, dzisiaj jeden z najważniejszych obszarów badawczych historycznej bibliologii.

Współczesne bibliotekoznawstwo wyraźnie oddala się od problematyki bibliologicznej. Nauka o bibliotece i bibliotekarstwie ściślej powiązała się z naukami o informacji (naukowej) i w wielu krajach i językach występuje pod nazwami ‘bibliotekoznawstwo i informacja naukowa’, ‘library and information science’, ‘Bibliotheks-und Informationswissenschaft(en)’ i podobnymi. Nastawione na studium procesów informacyjnych i komunikacyjnych w bibliotece, a i poza biblioteką (w sieciach informatycznych), na dalszy plan odsunęło sprawy książki, kiedyś najważniejszego środka utrwalania i przekazywania tekstów piśmienniczych. Toteż bibliologia musiała na nowo określić swoje miejsce pośród innych dyscyplin humanistycznych. Nowa faza rozwoju bibliologii rozpoczęła się w drugiej połowie XX w., a w ostatnich kilkunastu latach zaznaczyła się i w Polsce, i w świecie wyraźna intensyfikacja badań, nastąpił wielki przyrost piśmiennictwa i udoskonalone zostały teoretyczne podstawy dyscypliny.

Charakter współczesnej bibliologii określa zarówno tradycja różnokierunkowych badań nad książką, jak i miejsce oraz znaczenie książki w dzisiejszym świecie. Historia badań księgoznawczych i ich rezultaty są nieodłącznym składnikiem warsztatu naukowego nowoczesnej bibliologii, bo bez nagromadzonego doświadczenia i faktograficznego dorobku niemożliwy byłby obecny status dyscypliny. Jednocześnie nie byłoby nowego etapu w rozwoju bibliologii bez „rewolucji książki” (Escarpit, 1969), bez rewolucji medialnej, bez uznania książki za ważny składnik narodowego i światowego dziedzictwa kulturalnego.

Centralne kategorie bibliologii zmieniały się wraz z rozwojem nauki i odmiennymi w różnych okresach i środowiskach perspektywami badawczymi. Stopniowo powstawały liczne teorie książki i systemy bibliologii, które – w różnym stopniu – są użyteczne dla budowy ogólnego, możliwie jednolitego i pełnego paradygmatu badawczego dyscypliny.

Świat książek opisuje się i dawniej, i dzisiaj, w kategoriach literackich, politycznych, prawnych, religijnych, ekonomicznych, psychologicznych, pedagogicznych, socjologicznych i innych, ale wszystkie one nie wystarczają jeszcze do pełnego poznania fenomenu książki z powodu pewnej ich jednostronności, niewystarczającej aparatury pojęciowej i niedoskonałych narzędzi badawczych. Toteż dla skonstruowania mocnego gmachu bibliologii konieczna jest nadrzędna koncepcja teoretyczna, która zapewnić może pożądaną spójność dyscypliny, stanowić źródło ocen i odniesień, rozstrzygać o sposobie uprawiania studiów nad książką.

Tak z powodu chronologii, jak i ważności pierwszy był w badaniach bibliologicznych nurt historyczny; bibliologia (najczęściej jeszcze pod nazwą bibliografii) rodziła się jako nauka historyczna (Lelewel, 1823-1826) i nie przestała nią być, chociaż daleko już wyszła poza rolę nauki pomocniczej historii. Książka i jej *milieu* jest zjawiskiem historycznym, toteż bibliologia historyczna ze swoimi wyspecjalizowanymi dyscyplinami szczegółowymi jest dzisiaj najlepiej rozwiniętą i atrakcyjną poznawczo częścią bibliologii. Wcześniej też zaznaczył się w badaniach bibliologicznych nurt filologiczny, tak o orientacji językowej, jak i literackiej, którego ważność wynika z oczywistego skądinąd faktu, że to w książkach właśnie utrwalaony jest język i literatura i że procesy bibliologiczne (tworzenie, obieg, odbiór książek) współistnieją z językowymi i literackimi.

Jednocześnie książka jest faktem społecznym, toteż i w samej bibliologii, i w innych naukach humanistycznych oraz społecznych użyteczne okazały się takie kategorie badawcze, jak 'książka w społeczeństwie', 'książka i/a społeczeństwo', 'społeczna funkcja książki'. Ich empiryczna realizacja dała w humanistyce światowej ważne wyniki (Eisenstein 1979), zwróciła uwagę na potencjał książki jako narzędzia przekazu i na (dalekie od wyczerpania) możliwości bibliologii. Dodać tu trzeba, że rozległa problematyka mieszcząca się w formule 'książka i społeczeństwo' skłaniała wcale licznych autorów do konstruowania względnie autonomicznej dyscypliny naukowej 'socjologia książki' ('bibliosocjologia') (Muszkowski, 1973). W różnych fazach rozwoju światowej bibliologii towarzyszyły jej 'psychologia książki' ('bibliopsychologia') (Rubakin 1922) i 'bibliopedagogika' (Radlińska) (Kubów 1977), koncentrujące problematykę księgoznawczą wokół relacji 'książka – człowiek' oraz wychowawczych i edukacyjnych funkcji książki.

Właśnie z nurtu socjologicznego wywodzi się jedna z najbardziej wpływowych w ostatnich dziesięcioleciach koncepcja tzw. księgoznawstwa funkcjonalnego (Głombowski 1970). Jej istotą jest traktowanie książki (i uniwersum książek) nie tylko jako historycznego i społecznego faktu, lecz także jako aktu, jako nieustannego procesu komunikacji międzyludzkiej i społecznej, jako rzeczywistej i potencjalnej realizacji ról książki. Koncepcja funkcjonalna w bibliologii koresponduje z teoriami informacyjnymi i komunikacyjnymi, które pojawiły się za sprawą rozwoju nauk o informacji i komunikacji. Pozwoliły one bibliologom zwrócić większą niż dotąd uwagę na właściwości książki jako sposobu utrwalania informacji i narzędzia komunikacji. Orientacja informacyjna i komunikacyjna wzbogaciła instrumentarium badawcze bibliologii i przyniosła interesujące wyniki zarówno w badaniach nad teorią i historią książki, jak też nad jej sytuacją społeczną.

Tu największe znaczenie mają konstrukcje teoretyczne Paula Otleta i Roberta Estivalsa. Pierwszy z nich, na przełomie wieków XIX i XX inicjator i realizator ważnych przedsięwzięć w zakresie międzynarodowej współpracy intelektualnej, pomysłodawca

bibliografii światowej (répertoire bibliographique universel) i twórca dokumentacji jako wyodrębnionej sfery nauki i praktyki, do teorii bibliologii wszedł jako autor wielkiego dzieła *Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique* (Bruxelles 1934) (Otlet 1934, 1989; Jarecka 1980). Bibliologię, utożsamianą z dokumentologią, rozumiał jako wielką, uniwersalną naukę, której obiektem badań są wszelkie dokumenty i ich funkcjonowanie. ‘Byt udokumentowany’ („l’être documenté”) jako przedmiot bibliologii stanowi o jej ważności dla wszystkich innych nauk, których wyniki przybierają postać „dokumentu” (tzn. książek, czasopism, rozmaitych „scripta”). Kompetencje bibliologii rozciągał na książkę (dokument) jako całość i na ogół książek (dokumentów). Był zdania, że potrzebę i miejsce bibliologii w nauce i praktyce objaśnia koncepcja jednoczesnego występowania w książce (dokumencie) czterech elementów: (1) przedstawianie świata (2) za pomocą systemu umownych znaków (3) na nośnikach praktycznych i poręcznych, (4) pozwalających na zapis, który może być zachowywany, przekazywany i rozpowszechniany (Otlet 1934, 26). *Traktat* Otleta będący pochwałą książki, „narzędzia uniwersalizmu, wszechobecności i wieczności” (Otlet 1934, 431), i świata książek, monumentalnego i wielofunkcyjnego dzieła ludzkich umysłów i rąk, dał bibliologii mocną podstawę teoretyczną i wytyczył jej zadania wykraczające daleko poza rejestrację, porządkowanie i prosty opis książek. Poszerzył pole badań bibliologicznych, umieszczając na nim wszelkie formy dokumentów, rozbudował i teorię, i zastosowania bibliologii. Utorował w ten sposób drogę do bibliologii dzisiejszej jako nauki o komunikacji piśmiennej. Takie jej pojmowanie („la science de la communication écrite”) najpełniejszy wyraz znalazło w pracach współczesnych bibliologów francuskich, z Robertem Estivalem na czele (Estivals 1987; Meyriat 1991). Kategorie ‘książka – instrumentum communicationis socialis’, ‘społeczna funkcja książki’, ‘książka – fakt społeczny’ należą dzisiaj do centralnych pojęć bibliologii (Głombiowski 1980).

Z czasem okazało się jednak, że i ta perspektywa badawcza, uznana przez niektóre środowiska naukowe za ostateczny „punkt dojścia” w poszukiwaniach nadrzędnej koncepcji teoretycznej w bibliologii, nie może wyjaśnić wszystkich osobliwości i właściwości książki, tego szczególnego wytworu i narzędzia ludzkiej kultury, którego z ludźmi i światem dzieł ludzkich łączą różnorodne powiązania. Na nowo więc zwrócono uwagę na wartość perspektywy kulturowej dla badań bibliologicznych. Na nowo, bo już od co najmniej stu lat w literaturze humanistycznej wielu krajów ze słowem ‘kultura’ łączono książkę, drukarstwo, bibliotekę, czytelnictwo. Stopniowo złożenie ‘książka i kultura’, ‘book and culture’, ‘Buch und Kultur’ (i ‘Buchkultur’) stawało się centralnym pojęciem w studiach nad książką i, choć kryją się za nim zróżnicowane koncepcje i realizacje, dzisiaj na pewnym poziomie generalizacji oznacza ono dosyć jednolitą koncepcję teoretyczną. Użyteczność pojęcia ‘kultura książki’ dla określenia przedmiotu i charakteru bibliologii bierze się stąd, że może ono pomieścić w sobie i skoncentrować wszystkie

materialne i duchowe aspekty książki i świata książek. Objasnia książkę pojedynczą i zbiory książek (cały nakład, repertuar wydawniczy, asortyment księgarski, całe uniwersum książek) jako wytwory kultury materialnej, technicznej i duchowej, bo w pierwszym rzędzie kulturę książki danej epoki i środowiska determinują materiały piśmienne i narzędzia, techniki drukarskie, zdobnicze i introligatorskie. Na tej podstawie, dzięki funkcjonalnej syntezie tego, co w książce materialne (fizyczne) i tego, co treściowe, funkcjonuje ona jako narzędzie utrwalania tekstów i instrument komunikacji. Jak zauważył Karol Głombiowski: „Dopiero w powiązaniu z całością kultury materialnej i duchowej ujawni się w pełni rola książki jako narzędzia ułatwiającego przy pomocy środków jej właściwych utrzymanie, integrację i historyczną ciągłość społeczeństwa” (Głombiowski, 1970). Wypada więc zgodzić się z opinią doświadczonego niemieckiego historyka literatury i bibliologa Paula Raabego, że ‘Buchkultur’ to „historycznie ukształtowany, obejmujący wielką część życia kulturalnego, aktywnie funkcjonujący, całokształt obecności świata książek”, i że centrum kultury książki stanowią zagadnienia produkcji, rozpowszechniania i funkcjonowania książek (Raabe, 2001 s. 27).

Potwierdzeniem użyteczności pojęcia ‘kultura książki’ jako głównej kategorii badawczej w bibliologii jest występowanie w międzynarodowym piśmiennictwie humanistycznym licznych pojęć pochodnych i pokrewnych. Mamy więc określenia ‘kultura pisma’ i ‘kultura piśmiennicza’ (*Schriftkultur*) [najczęściej w mediewistyce i w socjolingwistyce], ‘kultura druku’ (*print culture*) i ‘kultura typograficzna’ (*typographische Kultur*), ‘kultura edytorska’, ‘kultura bibliograficzna’ [np. w historiografii literatury], ‘kultura biblioteczna’, ‘kultura czytelnicza’ [te dwa ostatnie pojęcia najczęściej w historii kultury, ale też w bibliologii, socjologii, nauce o literaturze].

Ostatnie dziesięciolecia przyniosły w całym niemal świecie, wszędzie tam, gdzie uprawiane są nauki humanistyczne, niezwykle i niespodziewany wzrost zainteresowania problematyką bibliologiczną. Książka stała się atrakcyjnym przedmiotem różnorodnych i różnokierunkowych badań w wielu dyscyplinach. Tylko ich część realizowana jest w ramach świadomie przyjętej orientacji bibliologicznej, tj. akceptującej sens i potrzebę istnienia względnie autonomicznej nauki o książce – bibliologii. Wszystkie te prace, studia i publikacje przyczyniają się do powiększania wiedzy o kulturze książki jako zjawisku cywilizacyjnym i – w konsekwencji – służą też budowaniu bibliologii jako ogólnej nauki o kulturze książki. Tu możemy bowiem oczekiwać generalizacji i poznania fenomenu książki, w całej jego historycznej i społecznej złożoności, i opisanego światowego dziedzictwa książkowego w jego wielorakich postaciach i funkcjach. Współczesne piśmiennictwo dotyczące zagadnień księgoznawczych, i to z obszaru samej bibliologii, i to z kręgu innych nauk humanistycznych, pokazuje, jak korzystne w poznawaniu różnych obszarów i problemów jest stosowanie generalnej dyrektywy badawczej ‘kultura książki’. W perspektywie teoretycznej idzie o teorię książki jako przed-

miotu, narzędzia i funkcji w kulturze, w historycznej – o historię kultury książki różnych epok, w przestrzennej – o kulturę książki, państw, regionów, miast itd.; pytamy też o kulturę książki jednostek, grup wiekowych i zawodowych, różnych zbiorowości, całych społeczeństw i narodów; rozważamy przeszłość rozwoju kultury książki.

Dla współczesnej bibliologii 'kultura książki' stała się więc w ostatnich latach pojęciem centralnym. „Organizuje” ono sprawnie badania, jest atrakcyjne poznawczo, przyciąga uwagę innych nauk humanistycznych, jest użyteczne w dydaktyce, w upowszechnianiu wiedzy o książce, w praktycznych zastosowaniach tej wiedzy. W encyklopedycznych i podręcznikowych definicjach bibliologii 'kultura książki' jako jej centralny przedmiot badań, pojawia się nieczęsto, przeważają skrótowe określenia typu „modern academic discipline devoted to the scientific study of books” (np. Hiraga, 1983), a precyzji wypowiedzi nie sprzyja zamieszanie terminologiczne i nieprzekładalność niektórych określeń. Dietrich Kerlen na przykład zastanawia się „How to translate the German term »Buchwissenschaft« into American English? [...] how to name the studies that relate to the book? »Book science«, »book studies«, »publishing science«, »library and information science«, »publishing and communications?«, »business of book publishing«, or what?” (Kerlen, 2001, 16, 4, 23). Coraz liczniejsi autorzy – jak Brigitte Richter – nie mają jednak wątpliwości, że „La bibliologie désigne aujourd'hui les études qui concernent le livre en tant qu'objet de civilisation” (Richter, 1983) i że pole badań bibliologicznych rozciąga się od „ancient manuscript roots” po „computer-age books” (Giorgio Montecchi w *Presentazione* nowo założonego czasopisma „Bibliologia”) („Bibliologia”, 2005).

Większą frekwencję pojęcie 'kultura książki' ma w bibliologii historycznej, gdzie już przed półwieczem wprowadził je Karl Schottenloher (Schottenloher, 1951-1952). Dziś podstawowy trzon piśmiennictwa z zakresu historii książki operuje już tą kategorią, tak na poziomie tytułatury i odpowiednich wypowiedzi deklaracyjnych, jak też rzeczowej perspektywy badawczej (np. Füssel, 1997). Rozszerzająca się na wszystkie specjalności bibliologii akceptacja 'kultury książki' jako głównego pola badawczego daje dalsze szanse rozwoju tej dyscypliny.

Literatura

- Adams T.R., Barker N. (1993). *A New Model for the Study of the Book*. [w:] *A Potencie of Life. Books in Society*. Ed. N. Barker. London, British Library, s. 5-43.
- „Bibliologia. An International Journal of Bibliography, Library Science, History of Typography and the Book” (2005). T. 1. Pisa – Roma.
- Eisenstein E.L. (1979). *Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformation in Early Modern Europe*. T. 1-2. Cambridge. Cambridge University Press.
- Escarpit R. (1969). *Rewolucja książki*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Estivals R. (1994). *Histoire du livre et bibliologie*. „Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte” 4, s. 13-20.
- Estivals R. (1987). *La bibliologie*. Paris, Presses Universitaires de France (Que sai-je? 2374).
- Estivals R. (2002). *Bibliologie*. [w:] *Dictionnaire encyclopédique du livre*. Paris t. 1, s. 278-279.
- Füssel S. (1997). *Buchwissenschaft als Kulturwissenschaft*. [w:] *Im Zentrum: das Buch. 50 Jahre Buchwissenschaft in Mainz*. Hrsg. S. Füssel. Mainz, s. 62-73.
- Gaudin C. (1993). *Une „science des livres” est-elle possible?* [w:] „Acta Universitatis Lodziensis” „Folia Philosophica” 9, s. 5-21.
- Giesecke M. (1991). *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*. Frankfurt am Main.
- Giesecke M. (1992). *Buchwissenschaft als Medien- und Informationswissenschaft*. „Buchhandelsgeschichte”, 3, s. 97-107.
- Gilmont J.-F. (1989). *Le livre du manuscrit à l'ère électronique. Notes de bibliologie*. Liège.
- Głombiowski K. (1970). *O funkcjonalną koncepcję nauki o książce*. „Studia o Książce” 1970, 1, s. 5-24.
- Głombiowski K. (1980). *Książka w procesie komunikacji społecznej*. Wrocław, Ossolineum.
- Hiraga N. (1983). *Bibliography*. W: *Kodansha Encyclopedia of Japan*. Tokyo, 1, s. 151.
- Gruchała J.S. (2002). *Iucunda familia librorum. Humanisci renesansowi w świecie książki*. Kraków. Universitas.
- Jarecka H. (1980). *Z historii światowego ruchu dokumentacyjnego (od końca XIX w. do światowego kongresu dokumentacji w Paryżu)*. „Roczniki Biblioteczne” 1980 R. 24 z. 2 s. 197-217.
- Kerlen D. (2001). *Publishing, Training and Buchwissenschaft in Germany*. „Publishing Research Quarterly” 16, 4, 23.
- Kubów S. (1977). *Książka i biblioteka w pracach Heleny Radlińskiej*. „Studia o Książce” 7, 139-150.
- Lelewel J. (1823-1826). *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. 1-2. Wilno.
- Mayerhöfer J. (1991). *Das neue philosophische Interesse an Buch und Bibliothek*. „Biblos. Österreichische Zeitschrift für Buch- und Bibliothekswesen, Dokumentation, Bibliographie und Bibliophilie” 40, 3, s. 117-139.
- Meyriat J. (1991). *Problématique actuelle de la bibliologie*. [w:] *Théorie, méthodologie et recherche en bibliologie*. 8e colloque international de bibliologie. Textes réunis et présentés par R. Estivals. Paris.
- Migoń K. (1979). *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław, Ossolineum.
- Migoń K. (1982). *Główne kierunki i perspektywy teorii księgoznawstwa*. „Studia o Książce”, 12, s. 5-17.
- Migoń K. (1984). *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Migoń K. (1993). *Zmienne role i losy towarzystw bibliologicznych*. [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą*. Studia ofiarowane profesor B. Bienkowskiej. Warszawa, s. 311-319.
- Mix Y.-G. (1998). *Buchwissenschaft in der Postmoderne. Probleme, Prämissen und Perspektiven*. „Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte” 8, s. 13-32.
- Montecchi G. (1999). *Bibliologia*. „L'Esopo”, 21, s. 89-98.
- Muszkowski J. (1973). *Wstęp do socjologii książki*. „Studia o Książce” 3, 89-152.
- Otlet P. (1934). *Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique*. Bruxelles, Editiones Mundaneum Palais Mondial. Reprint (1989). Préface de Robert Estivals. Avant-propos de André Canonne. Liège.

- Raabe P. (2001). *Die Bedeutung der Buchkultur für Europa*. „Gutenberg-Jahrbuch” 76, 27.
- Richter B. (1983). *Bibliologie. Histoire et technique du livre et de l'édition*. Université du Maine, s. 1.
- Rubakin N. (1922). *Introduction à la psychologie bibliologique*. T. 1-2. Paris.
- Schottenloher K. (1951-1952). *Bücher bewegten die Welt. Eine Kulturgeschichte des Buches*. Stuttgart.
- Żbikowska-Migoń A. (1989). *Historia książki w XVIII wieku. Początki bibliologii*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.

Bibliology – the science on the book culture

Bibliology (book science) as an autonomous humanistic discipline has evolved since the turn of the 19th century. Central object of its research is a book as a phenomenon and the whole world of books. Simultaneously, the book is an object of research of other disciplines (history, literary studies, pedagogics, psychology, sociology, etc.). However, only in bibliology the book is an object of complex analysis. Among different paradigms of book studies – emerging from the theory and methods of history, philology, pedagogics, psychology, sociology, information and communication science, etc. – the modern bibliology is, above all, a science of the book culture. In this approach, all possible physical and spiritual aspects of a particular book and of the book world are considered.

Key words: book, book culture, bibliology, bibliography, research paradigm